

معرفی توصیفی
تفاسر روایی معروف شیعه

مؤید لاری

تهران

۱۳۹۳

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

۴۲ الهیات (علوم قرآن و حدیث)

- سرشناسه: ابوترابی، محمود، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور: معرفی توصیفی تفاسیر روایی معروف شیعه/محمود ابوترابی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: یازده، ۴۸۰ ص.
فروپوش: «سمت»؛ ۱۵۷۶. الهیات (علوم قرآن و حدیث)؛ ۴۲.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۷۳۹-۲ ۱۲۵۰۰۰ ریال
جمعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Mahmoud Abutorabi. A Descriptive Introduction of Shiite Prominent Narrative Interpretations.
یادداشت: کتابت: ص. ۴۶۹-۴۵۹.
یادداشت: نمایه
موضوع: تفاسیر قرآن - شیعه امامیه
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
رده‌بندی کنگره: ۳۹۳ / ۵ / ۹۱ BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۲۶
شماره کتابشناسی ملی: ۴۴۲۵۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

معرفی توصیفی تفاسیر روایی معروف شیعه
محمود ابوترابی (استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم)
ویراستاران: ابوالفضل طریقه‌دار، مریم ربانی
چاپ اول: بهار ۱۳۹۳
تعداد: ۱۰۰۰
حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»
چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه
قیمت: ۱۲۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.
نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.
www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مبانی این علوم است.

نهاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که بازگویی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۶۳ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان ماهر و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و با انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همیاری و راهنمایی دریغ نوزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث در مقطع کارشناسی به عنوان منبع کمک درسی درس «تاریخ تفسیر» و همچنین برای رشته علوم حدیث با گرایش تفسیر اثری در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان منبع کمک درسی تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۷	فصل اول: مباحث مقدماتی
۷	بحث اول: اصطلاحات و کلیات در تفسیر
۷	تفسیر در لغت
۸	تعریف تفسیر در اصطلاح
۹	بررسی تعاریف مذکور
۱۰	واژه تفسیر در قرآن
۱۰	معنای لغوی تأویل
۱۲	وجوه تمایز تفسیر و تأویل
۱۳	مبانی و منابع تفسیر
۱۵	ارتباط مبانی و منابع
۱۶	بحث دوم: سیر تحول تفسیر قرآن و تاریخچه مختصر آن
۱۷	تفسیر مأثور و نقلی
۱۸	نقش اهل بیت در تفسیر
۲۷	اهل بیت و پاسداری از قرآن
۲۸	بحث سوم: قرآن و نیاز به تفسیر و تأویل
۳۲	نظر اکتفا به قرآن
۳۳	آثار ناهنجار نظر مزبور
۳۴	نظر اخباریان
۳۵	روش اهل بیت (ع)
۳۷	بحث چهارم: شیعه و تفسیر روایی قرآن کریم
۳۷	تفسیر و جایگاه آن نزد شیعه

جایگاه شیعه در تفسیر قرآن
 بحث پنجم: معرفی اجمالی تفاسیر روایی برجسته و مشهور شیعه

- ۳۸
 ۴۰
 ۴۱ ۱. تفسیر امام عسکری (ع)
 ۴۳ ۲. معرفی تفسیر قمی و مؤلف آن
 ۴۸ ۳. تفسیر فرات کوفی
 ۵۳ ۴. تفسیر عیاشی
 ۵۵ ۵. تفسیر نعمانی
 ۵۸ ۶. تفسیر البرهان
 ۵۹ ۷. تفسیر نورالثقلین

فصل ششم: تفاسیر روایی و مقدار اعتبار آنها

- ۶۳
 ۶۳ گونه‌های مختلف تفاسیر روایی
 ۶۳ ۱. تفاسیر روایتی به قرآن
 ۶۶ ۲. تفسیر روایتی به حدیث
 ۶۷ ۳. تفسیر به قول صحابه و ائمه
 ۶۸ مباحثی درباره روایات
 ۶۹ معنای روایت و اقسام آن
 ۷۵ نصوص حدیثی قدما و اعتماد به آنها
 ۷۶ عوامل ضعف تفاسیر روایی
 ۷۶ ۱. ضعف اسناد
 ۷۷ ۲. فراوانی جعل و وضع احادیث
 ۸۱ ۳. کثرت اخبار اسرائیلی

فصل سوم: بررسی موضع و سبک مؤلفان تفاسیر روایی

- ۸۶
 ۸۶ ۱. تفسیر قمی
 ۸۶ علل تقدم پژوهش تفسیر قمی
 ۸۶ ۱. ارائه مقدمه
 ۸۷ ۲. نقل روایت از کتب تفسیری و غیر آن
 ۸۸ ۳. اعتماد به لغت و شعر و ادب
 ۹۱ ۴. تفسیر به روایت موثق و یا غیر آن
 ۹۳ ۵. موضع مؤلف در قبال سند و اخبار آحاد
 ۹۳ ۶. نقل روایات اسرائیلی

۹۴	۷. حروف مقطعه
۹۵	۸. نقل روایات در بیان فضایل سوره‌ها
۹۵	۹. بیان اسباب نزول و حوادث تاریخی
۹۶	۱۰. پرداختن به قرائات و مسئله تحریف قرآن
۱۰۲	۱۱. ارائه اخبار تأویلی آیات
۱۰۳	۲. بررسی موضع و سبک تفسیر امام عسکری (ع)
۱۰۴	ویژگی‌های علم در سبک تفسیر
۱۰۵	۱. ارائه مقدمه
۱۰۶	۲. تفسیر به روایت موثق
۱۰۷	۳. نقل روایت صحیح و تفسیری
۱۰۷	۴. روش مؤلف در نقل سند و اخبار آحاد
۱۰۷	۵. رد اسرائیلیات در تفسیر امام (ع)
۱۰۸	۶. نقل روایات دربارهٔ فضایل سوره
۱۰۹	۷. نقل روایات در بیان فضایل سوره
۱۱۰	۸. بیان اسباب نزول
۱۱۲	۹. نقل حوادث تاریخی
۱۱۲	۱۰. توجه به قرائتها
۱۱۳	۱۱. ارائه اخبار تأویلی
۱۱۶	۳. بررسی موضع و سبک فرات کوفی در تفسیر
۱۱۶	۱. ارائه مقدمه
۱۱۷	۲. نقل روایات از کتابهای دیگر
۱۱۸	۳. تفسیر به روایات موثق یا غیر آن
۱۲۱	۴. موضع مؤلف، نقل سند و اخبار آحاد
۱۲۱	۵. نقل روایات اسرائیلی و ضعیف
۱۲۳	۶. نقل روایات درباره حروف مقطعه
۱۲۳	۷. نقل روایت درباره فضایل سوره
۱۲۳	۸. بیان اسباب نزول
۱۲۴	۹. آمار روایات شأن نزول
۱۲۶	۱۰. پرداختن به قرائتها

۱۲۷	۱۱. ارائه اخبار تأویلی
۱۳۰	۴. بررسی موضع و سبک عیاشی در تفسیر
۱۳۰	۱. ارائه مقدمه
۱۳۱	۲. نقل روایات از منابع دیگر
۱۳۱	۳. موضع مؤلف در قبال سند و اخبار آحاد
۱۳۲	۴. آمار احادیث مروی از چهارده معصوم
۱۳۳	۵. وضعیت اسناد روایات در تفسیر عیاشی
۱۳۳	۶. آمار آیات تفسیر شده
۱۳۴	۷. نقل روایات اسرائیلی و ضعیف
۱۳۴	۸. نقل روایات درباره حروف مقطعه
۱۳۴	۹. نقل اسباب نزول و حوادث تاریخی
۱۳۵	۱۰. بیان تفسیر قرائت سوره‌ها
۱۴۰	۱۱. ارائه اخبار تأویلی آیات
۱۴۴	۵. بررسی موضع و سبک نعمانی در تفسیر
۱۴۴	بررسی سند روایت
۱۴۶	ارائه مقدمه
۱۴۷	نقل اسباب نزول و اختلافات
۱۴۷	نقل اخبار تأویل
۱۴۸	۶. بررسی موضع و سبک مؤلف البرهان
۱۴۸	سبک عام مؤلف البرهان در تفسیر
۱۴۹	اظهارات مؤلف و اقسام آنها
۱۵۶	تحلیل و انگیزه نقل
۱۵۷	۱. ارائه مقدمه
۱۵۹	۲. تفسیر به روایت موثق یا غیر آن
۱۶۰	۳. طریقه مؤلف در قبال سند و اخبار آحاد
۱۶۱	۴. نقل روایات از کتابهای تفسیری و غیر آنها
۱۶۴	۵. نقل اسرائیلیات
۱۶۸	۶. حروف مقطعه
۱۷۰	۷. نقل روایات در فضایل سوره‌ها
۱۷۱	۸. نقل اسباب نزول، آمار و تحلیل

۱۷۲	۹. پرداختن به قرائنها
۱۷۶	۱۰. ارائه اخبار تأویلی
۱۷۶	۷. بررسی موضع و سبک مؤلف نورالثقلین
۱۷۶	۱. ارائه مقدمه
۱۸۲	۲. تفسیر به روایت موثق یا غیر آن
۱۸۳	۳. بهره‌گیری از منابع دیگر
۱۸۵	۴. توضیح مؤلف در قبال سند و اخبار آحاد
۱۸۵	۵. نقل اسرائیلیات
۱۸۷	۶. غرووف مقطعه
۱۸۸	۷. نقل روایت در تفسیر سوره
۱۸۸	۸. بیان اسباب تفسیر
۱۸۹	۹. پرداختن به قرائنها
۱۹۰	۱۰. ارائه اخبار تأویلی
۱۹۲	فصل چهارم: بررسی محتوایی تفسیر رانی
۱۹۲	۱. بررسی محتوایی تفسیر قمی
۱۹۲	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۱۹۳	ب) شأن و مقام اهل بیت
۱۹۸	ج) اسرائیلیات در تفسیر قمی
۲۴۶	د) مباحث اخلاقی و تربیتی
۲۴۸	ه) مباحث فقهی
۲۴۹	و) تعرض به آیات ناسخ و منسوخ
۲۵۰	ز) مباحث تاریخی
۲۵۵	۲. بررسی محتوایی تفسیر امام عسکری (ع)
۲۵۵	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۲۶۱	ب) اسرائیلیات در تفسیر امام (ع)
۲۶۴	ج) شأن و مقام اهل بیت
۲۷۵	د) مباحث اخلاقی و تربیتی
۲۷۷	ه) مباحث فقهی

۲۷۸	و) مباحث تاریخی
۲۸۲	ز) طرح مطالب درباره اهل سنت
۳۰۲	۳. بررسی محتوایی تفسیر فرات کوفی
۳۰۲	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۳۱۰	ب) موارد نارسا و قابل بررسی دیگر در تفسیر فرات
۳۱۱	ج) شأن و مقام اهل بیت
۳۱۴	د) مباحث اخلاقی و تربیتی
۳۱۴	هـ) مباحث فقهی
۳۱۵	و) مباحث تاریخی
۳۱۸	ز) طرح مطالب درباره اهل سنت
۳۱۹	۴. بررسی محتوایی تفسیر عیاشی
۳۱۹	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۳۲۲	ب) شأن و مقام اهل بیت
۳۲۳	ج) نقل اسرائیل
۳۲۸	د) مباحث اخلاقی و تربیتی
۳۲۹	هـ) مباحث فقهی
۳۳۱	و) مباحث تاریخی
۳۳۶	ز) طرح مطالب درباره اهل سنت
۳۳۸	۵. بررسی محتوایی تفسیر نعمانی
۳۴۰	شرح تفسیر نعمانی
۳۴۱	۶. بررسی محتوایی تفسیر «البرهان»
۳۴۱	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۳۵۹	ب) معارفی از علوم قرآنی
۳۶۶	ج) شأن و مقام اهل بیت
۳۷۸	د) ابعاد تنزیلی و تأویلی قرآن
۳۸۸	هـ) مباحث اخلاقی و تربیتی
۳۹۲	و) مباحث فقهی
۳۹۵	ز) مباحث تاریخی
۴۰۵	ح) طرح مطالب درباره اهل سنت
۴۰۷	۷. بررسی محتوایی تفسیر نورالثقلین

۴۰۷	الف) معارف اعتقادی و مذهبی
۴۱۳	ب) شأن و مقام اهل بیت
۴۱۷	ج) مباحث اخلاقی و تربیتی
۴۲۲	د) مباحث فقهی
۴۲۶	ه) مباحث تاریخی
۴۳۳	و) طرح مطالب درباره اهل سنت
۴۴۳	فصل پنجم: نمایه و ارزیابی بین موضع مفسران و محتوای تفسیرها
۴۴۳	الف) مقایسه بین موضع و سبک مؤلفان
۴۵۱	ب) مقایسه محتوای تفاسیر روایی
۴۵۶	مزیت‌های این کتاب
۴۵۸	ویژگی‌های بهترین تفسیرها
۴۵۹	کتابنامه
۴۷۰	نمایه اشخاص
۴۷۴	نمایه موضوعات و کتاب

مقدمه

حمد و سپاس خدای بی چون را سِزَد که انسان را بیافرید و بیان و قرآن را به او پیاموخت و درود بی پایان به روان پاک همه پیامبران و اوصیای الهی به ویژه بر نبی خاتم رسالت (صلی الله علیه و آله) و بر خاندان پاکش به خصوص افضل اوصیا امیر مؤمنان علی (ع) از بهترین بندگان خدا بودند؛ و درود بی عدد به ساحت مقدس حجة بن محمد (ع) و عسکری قطب عالم امکان، عجل الله تعالی فرجه الشریف.

خداوند حکیم در کتاب خود می فرماید: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»^۱ و می فرماید: «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَنْ أُمَرَ عَلَى قُلُوبِ أَقْفَالِهِمْ»^۲؛ خداوند این کتاب را روشنی بخش را بر انسان نازل کرد که چراغ راه زندگی بشر است و او را مأمور ساخت تا بر و تدبر در آن، مأمور تأمل در آیات و حتی در بیانات تفسیری و توضیحی مبر (صلی الله علیه و آله) و مفسران الهی کرد.

تنها دین کامل الهی «دین اسلام» است و همه ادیان الهی، چیزی جز جلوه های مختلف آن نبودند؛ مگر اینکه به حسب شرایط امتها و اعوان و مکر، با نام خاصی پدیدار شدند؛ تا اینکه با بعثت نبی خاتم محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله) نام الهی خود «دین اسلام» مسمی گردید: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (آل عمران، ۱۹).

این دین، در قالب کتاب الهی «قرآن مجید» بر قلب مبارک پیامبر اسلام، نازل یافت؛ اما به نص قرآن کریم نبی مکرم اسلام، مبین حقایق و کلیات دین است و آنچه برای اکمال و اتمام آن لازم است، برای مردم بیان فرمود. از طرف دیگر به بیان

۱. نحل، ۴۴.

۲. محمد، ۲۴.

صریح قرآن «مطهرون» ادراک کنندگان و مس کنندگان حقیقی قرآن در مقام مکنون‌اند (واقعه، ۷۷-۷۹) که قدر متیقن از مصادیق «مطهرون»، «اهل بیت»‌اند و به دلالت آیه ۷ آل عمران، آیات قرآن از دو بخش: محکّمات و متشابهات تشکیل شده، ولی تنها «راسخان در علم» قدرت فهم همه آن را دارند. آنان که ریشه‌های فهم و ادراکشان در سرزمین «علم» رسوخ و نفوذ یافته است و طبق حدیث متواتر مروی تنبیه اسلام معروف به «ثقلین»، تمسک به هر دو، با هم واجب و لازم است و عدم تمسک به هر دو - ترک هر دو یا تمسک به هر یک به تنهایی - موجب ضلالت است. حال، توجه به لزوم تمسک به «عترت و اهل بیت» که راسخان در علوم قرآن و میثاقان مسلمانان هستند، و کلیده‌های فتح حقایق علوم در عرصه‌های مختلف نزد آنهاست، پس چگونگی روایت به روایات آنها جهت دستیابی به نکته‌های تازه، ضروری می‌نماید.

حال که این سه‌گانه تفسیر از اولیای الهی، مفسران اصلی قرآن، با عنوان «جوامع تفسیری» ماندگار در دین و با نسل امروز جامعه اسلامی رسید و طی گذر زمان صدورش تا به این لحظه، انگیزه و آسبهای مربوط به متون دینی در آمان نماند، تلاش پژوهشی مضاعف پژوهشگران در عرصه‌های موضوعات دینی و معارفی را می‌طلبد تا با اندیشه در «ذکر و تذکر» و «بیان و روشنائی» کتاب الله، راه «اقوم» را بیابند و به فلاح و فوز دنیوی و اخروی رسد.

از آنجا که نگارنده، به گمان خود متوجه نقص در پژوهشهای حول تفاسیر روایی شیعه شد که پژوهشگران - شکرالله مساعیهم - جز در موارد اندک، کار مفصل و همه‌جانبه انجام نداده‌اند و عموماً در حده معرفتی مختصر و ساده‌اند اقداماتی نموده‌اند. لذا با عنایت حق تعالی، تصمیم گرفتم با ارائه طرح جامع و گسترده درباره هفت تفسیر روایی، زمینه پژوهش مفصل در ابعاد شکلی و متنی و محتوایی فراهم گردد:

در فصل نخست تعریفهای لغوی و اصطلاحی تفسیر و تأویل و معانی استعمالی آن در قرآن بررسی، و قول مختار بیان می‌شود. ادامه بحث، به بررسی اقسام

تفسیر و اولین نوع آن تفسیر نقلی که حداقل سه مرحله را طی کرده تا به عرصه تدوین رسیده اختصاص دارد. در همین بخش بیان می‌کنیم که نقش اهل بیت نقش تربیت و تعلیم و ارشاد به آموزه‌های تفسیر است و طریقه دفاع از عقاید حق و ابطال عقیده‌های باطل را با کمک آیات الهی به مشتاقان حقایق قرآنی می‌آموزند و در فراز دیگر به تبیین این مطلب پرداخته شده که قرآن با اینکه نور و کتاب مبین است، ولی به تنهایی به تفسیر نیازمند است، تفسیر با کمک آیات خود قرآن و سنت صحیحیه و قواعد مسلم عقلایی؛ به خلاف کسانی که شعار «کتاب خدا ما را بس است» سردادند و کتاب الهی را از بیان پیامبر و سنت دانستند و به خلاف اخباریان که ادعا کرده‌اند بدون آن پیامبر و آل پیامبر نمی‌شود لب به تفسیر قرآن گشود، و در گام پایانی، موضع شیعه در قبال تفسیر را بررسی کردیم.

در فصل دوم، ضمن بیان گونه‌های مختلف تفسیر نقلی و روایی، به بررسی محورهای چند، از جمله عوامل ضعف تفسیر روایی و علل پیدایش اخبار جعلی و اسرائیلی اقدام کردیم. متأسفانه این تأثیرات و سرکشت شوم دین برانداز در حوزه حدیثی شیعه و اهل تسنن هر دو راه یافته. در همین بحث، مهره‌های کلیدی اشاعه اخبار جعلی و اسرائیلی و اقسام آنها و چهره‌های شناخته شده پیدایش اسرائیلیات و رونق آنها در محیط اسلامی شناسانده می‌شوند.

فصل سوم را با بررسی موضع و سبک هر یک از مؤلفان در قبال موضوعات ده‌گانه آغاز می‌کنیم و به سرانجام می‌رسانیم: در ارائه مقدمه در کتاب اخبار آحاد و نقل یا حذف سند، روایت موثق و غیر آن، استفاده از کتب تفسیری و تفسیر آن، نقل روایات اسرائیلی، نقل روایات درباره حروف مقطعه، در بیان فضیلت سرور و... و قرائات آیات، نقل روایات اسباب نزول و تاریخی، و اخبار تأویل‌گر آیات.

در فصل چهارم به پژوهش در محتوای موضوعات هفت‌گانه معارف اعتقادی و مذهبی، شأن و مقام اهل بیت، اسرائیلیات، مسائل اخلاقی و تربیتی، فقهی، تاریخی (زمان پیامبر و عصر اهل بیت، داستان پیامبران) و طرح مطالب مرتبط با اهل سنت می‌پردازیم.

فصل پنجم به مقایسه و ارزیابی موضع و سبک ده گانه و موضوعات هفت گانه محتوایی اختصاص دارد.

با توجه به اینکه از بهترین وسیله‌های دستیابی به سعادت، تمسک به قرآن و عترت است و یکی از جلوه‌های عترت، سخنان تفسیری آن حضرات از قرآن بوده که با عنوان روایات تفسیری در کتابهای تفسیر روایی گرد آمده است؛ از این رو سبک معرفی توصیفی تفاسیر روایی معروف شیعه نامیدیم تا با بررسی موضع و سبک مؤلفان این تفاسیر و محتوای اخبار مندرج در آنها، در ابعاد مختلف، و با مقایسه بین وضع محتوا، برجسته‌ترین آنها معین و نقطه‌های قوت و ضعف آنها روشن گردد.

باید ابراز کرد کارهای پژوهشی مفصل بلکه مختصر در حد قابل اعتنا درباره تفاسیر روایی شیعه اگر بسیار اندک، انجام نگرفته است. به حسب طرح، هفت تفسیر در دستور پژوهش قرار گرفت: تفسیر فرات، امام عسکری (ع)، نعمانی، قمی، عیاشی، البرهان و الراشتین. بخشی از کارهای پژوهشی انجام شده، به شرح ذیل است:

مقاله‌ها:

۱. «نگاهی به تفسیر منسوب به امام عسکری»، فصلنامه پژوهشهای قرآنی ۵۶، سعید رضوی، ص ۳۱۲.
۲. «پژوهشی درباره تفسیر علی بن ابراهیم»، مجله بینات، کاظم قاضی‌زاده، شماره ۱۰.
۳. «تفسیر قمی در ترازوی نقد»، فصلنامه پژوهشهای قرآنی ۵۷، حسن شریفی، محمد حسین مبلغ، ص ۳۳۲.
۴. «تفاسیر روایی قرن یازدهم هجری»، فصلنامه علوم حدیث ۳، محمد فاکر میبدی، ص ۲۳۸.
۵. «نگاهی به تفسیر فرات کوفی»، مجله آینه پژوهش، عبدالله موحدی محب، شماره ۶۰.

کتابها و رساله‌ها:

۶. دایرةالمعارف تشیع، تفسیر و تفاسیر شیعه، جلد ۴.
  ۷. المنهج الاثری فی تفسیر القرآن الکریم، هدی جاسم محمد ابوطبره.
  ۸. المناهج التفسیریة فی علوم القرآن، استاد جعفر سبحانی.
  ۹. پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر قرآن، دکتر محمد تقی دیاری.
  ۱۰. الاخبار الدخیله، علامه محمد تقی شوشتری.
  ۱۱. التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیف، استاد محمدهادی معرفت.
  ۱۲. طبقات مفسران شیعه، عقیقی بخشایشی.
  ۱۳. روش‌شناسی تفسیر قرآن، علی اکبر بابایی و غلامعلی عزیزی کیا و مجتبی روحانی‌راد.
  ۱۴. المفسرون و تفاسیرهم، سید محمدعلی ایازی.
  ۱۵. شناخت‌نامه تفاسیر، همان.
  ۱۶. سیر تطوّر تفاسیر شیعه همان.
  ۱۷. رسالة حول التفسیر المنسوب الی الامام العسکری (ع)، شیخ محمدجواد بلاغی.
  ۱۸. پژوهشی در تفسیر العسکری (ع) منسوب به امام حسن بن علی العسکری (ع)، محمد مسعود رهنمای منفرد، مقطع کارشناسی ارشد.
  ۱۹. مکاتب تفسیری، علی اکبر بابایی.
- هیچ یک از منابع فوق، طرح مطابق با طرح پژوهشی حاضر را ندارند. هر کدام به نکاتی از عناوین موجود در این پژوهش پرداخته‌اند.
- در این نوشتار به دنبال دستیابی به پاسخ پرسشهای زیر هستیم:
۱. تأثیر احادیث موضوعه و جعلی در تفسیرهای روایی شیعه چیست؟
  ۲. آیا مؤلفان تفسیرهای روایی از شیوه‌ها و سبکهای متفاوتی استفاده کرده‌اند؟
  ۳. آیا تفسیرهای روایی از نظر محتوا با هم متفاوت‌اند؟
  ۴. بهترین تفسیر از حیث سبک تنظیم روایات و از نظر محتوا کدام است؟
  ۵. نتیجه مقایسه‌ای روشها و محتوای تفاسیر روایی چیست؟

تقدیر و تشکر

نویسنده بر خود فرض می‌داند مراتب تقدیر و تشکر خود را به همراهان در تدوین این کتاب تقدیم کند:

از مسئولان ارجمند سازمان «سمت» که با حسن نظر و حمایت‌های خود زمینه تدوین این گونه کتابها را فراهم کرده‌اند بسیار سپاسگزارم به ویژه تشکر خالصانه و بی‌امان خود را به محضر حضرت استاد آیة‌الله دکتر احمد احمدی ریاست محترم سازمان «سمت» که با مطالعه ژرف‌نگر و ارائه نظرات اصلاحی خویش به اتقان و انواری کتاب افزودند، اعلام می‌دارم. همچنین از حجت‌الاسلام احمد دیانی مسئول دفتر «سمت» در استان قم که زحمت مطالعه و پیگیری مراحل آماده‌سازی کتاب تا چاپ را بر عهده گرفتند متشکرم و به ویژه باید از استاد گران‌قدر آیة‌الله دکتر احمد عابدی تشکر کنم. نظارت بر اجرای این تحقیق را بر عهده داشتند و نویسنده را از دقت نظری می‌خود بهره‌مند ساختند و در طول مدت نگارش از هیچ رهنمودی دریغ نکردند.

سرانجام، قدرشناسی خالصانه‌ام را نسبت به پدر و مادر مرحومم نثار می‌کنم که به لطف دعای خیرشان این توفیق را بنی گردید و همچنین از همسر مکرمه و فرزندانم به خصوص فرزند صبورم محمده که به زحمت تایپ این کتاب بر دوش ایشان بوده است و از همه دوستان گرامی که با انواع مختلف ما را تا مرحله چاپ مساعدت دادند، سپاسگزارم.

در نهایت، نویسنده قدردانی خود را به محضر خوانندگان این سطور تقدیم می‌دارد که کاستیها را به دیده اغماض خواهند نگریست زیرا که بیعت کار به گونه‌ای بود که از لغزش و خطا، گریزی نبوده است و با ارائه نظرات سازنده و ارزشمند خود، مشوق اصلی محقق در ادامه راه خواهند بود.